

УДК 347.78:021-028.27

Майя Іванова,
науковий співробітник відділу
з охорони інтелектуальної
власності НБУВ

Юрій Іванов,
кандидат юридичних наук,
доцент Національної
академії внутрішніх справ

Електронна бібліотека та право інтелектуальної власності

Досліджено термінологію, що тісно пов'язана з науковою категорією "електронна бібліотека"; з'ясовано, що брак законодавчого визначення цього терміна може призводити до зловживань у сфері охорони права інтелектуальної власності в діяльності бібліотек.

Ключові слова: електронний документ, інформаційні ресурси, електронна бібліотека, право інтелектуальної власності, авторське право.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних ресурсів бібліотек сприяв створенню та використанню цифрових документів, впровадженню електронних каналів їхнього поширення тощо. Результатом вдосконалення методів опрацювання, аналізу, зберігання, пошуку інформації та широкого застосування комп'ю-

терних технологій є електронні бібліотеки (ЕБ), що містять різноманітні колекції даних, призначених для якнайширшого кола користувачів [1]. Нормативно-правове забезпечення сучасної діяльності електронних бібліотек не відповідає повною мірою потребам суспільства. У цій ситуації бібліотеки, з одного боку,

зобов'язані дотримуватися права авторів творів, а з другого — забезпечити широке використання творів серед читацької аудиторії. Попри те, що поняття "електронна бібліотека" є доволі поширеним та активно використовується в науковій літературі, воно не має чіткого правового визначення.

Мета статті — на основі вивчення національного законодавства розглянути термін "електронна бібліотека", провести аналіз відносин авторського права при створенні електронних бібліотек.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що проблематика формування електронних бібліотек не нова, до неї зверталися О. Онищенко, В. Горючий, Л. Дубровіна, Т. Гранчак, К. Лобузін, В. Копанєва, Р. Поліщук та ін.

Вклад основного матеріалу. На думку академіка НАН України, голови Інформаційно-бібліотечної ради НАН України О. Онищенка, "цифрова" культура, яка дедалі більше стає визначальним чинником суспільного життя, забезпечує бібліотекам місце в своєму середовищі, але за умов системної переорієнтації на цифрові технології співробітництва, передавання і освоєння інформації. Завдання бібліотеки полягає в тому, щоб одночасно продовжувати збір, накопичення традиційних бібліотечних ресурсів, задовольняти інформаційні потреби традиційних читачів і максимально освоювати новітні інформаційні ресурси та відповідати на запити "цифрового" покоління. Тоді бібліотеки в перехідному періоді вистоять і впевнено ввійдуть у інформаційне середовище" [2].

Т. Гранчак зазначає, що бібліотеки беруть участь у процесі національного "запам'ятовування" (через комплектування і розвиток фондів — формування бібліотечних колекцій, створення власних бібліотечно-інформаційних продуктів) й актуалізації того, що вже запам'яталося (через організацію доступу до бібліотечно-інформаційних ресурсів і послуг) [3]. Л. Дубровіна та Г. Ковальчук зауважують, що впроваджуючи інформаційно-комунікаційні технології, наукові бібліотеки стають активними учасниками інформаційного простору, а це посилює їхній вплив на розвиток держави, науки, освіти, культури. Сьогодні значно розширено можливості доступу користувачького загалу до історичного надбання завдяки створенню електронних ресурсів бібліотек [4].

На переконання В. Попика, формування фундаментальних цифрових бібліотечних колекцій, які б сповна розкривали вітчизняну історико-культурну спадщину, сучасний етап розвитку України, відбивали погляд у майбутнє, належить до кола першочергових завдань розгортання національного гуманітарного інформаційного простору, з реалізацією яких не можна більше зволікати. Про усвідомлення важливості цієї мети науковою, бібліотечною спільнотою свідчить поява у вітчизняному сегменті мережі Інтернет низки електронних бібліотек, упорядники яких намагаються заповнити прогалини в інформаційному полі [5].

Отже, спостерігаємо, що вчені використовують у наукових працях категорії "електронні ресурси", "інформаційні ресурси", що є складниками поняття "електронна бібліотека". В Законі України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" [6] зазначено, що бібліотека — це інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки. Закон також гарантує право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки й освіти, що зберігаються в бібліотеках.

Відповідно до ст. 4 Закону України "Про бібліотеки і бібліотечну справу", основою державної політики в галузі бібліотечної справи є реалізація прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності до інформації й культурних цінностей, що збираються, зберігаються та надаються в тимчасове користування бібліотеками. Зокрема, держава забезпечує запровадження й функціонування дієвої системи електронного книгокористування та обігу електронних книг через бібліотеки; розвиває вітчизняний напрям з формування та впровадження електронних книг, каталогів, баз даних; створює умови та координує діяльність з функціонування електронних бібліотек. Отже, у базовому законі, який регулює діяльність бібліотек, вжито поняття "електронна бібліотека", але не розкрито його зміст.

Питання законодавчого забезпечення діяльності електронних бібліотек та захисту авторського права при їхньому формуванні постійно виникають у повсякденній діяльності цих установ і мають юридичний та практичний характер. Брак чіткого визначення терміна "електронна бібліотека" значно ускладнює врегулювання правовідносин у цій сфері, що призводить до зростання зловживань у царині охорони права інтелектуальної власності. Отже, вважаємо за потрібне провести аналіз нормативно-правових актів, які стосуються проблематики запропонованої наукової розвідки [7].

Визначення "електронна бібліотека" (digital library) надано в ДСТУ 5034:2008: це бібліотека, в якій документи зберігаються і використовуються в машиночитаній (електронній) формі, з якою можна працювати на відстані. У примітці зазначено, що фонд електронної бібліотеки може мати: електронні тексти відповідних друкованих видань, самостійні електронні видання [8]. У ДСТУ 7448:2013 наведено таку дефініцію: електронна бібліотека — це інформаційна система, призначена для накопичення, упорядкування, обліку, оброблення, зберігання, керування та використання електронних документів і для обслуговування користувачів бібліотеки через телекомунікаційні мережі [9]. У наказі МОНмолодьспорту України "Про затвердження Положення про електронні освітні ре-

сурси" від 01.10.2012 № 1060 зазначено, що "електронна бібліотека цифрових об'єктів" — це набір електронних освітніх ресурсів різних форматів, в якому передбачено можливості для їх автоматизованого створення, пошуку і використання" [10].

Цілком логічно, що основу "електронної бібліотеки" мають становити "електронні документи" (ЕД). Згідно з ДСТУ 7157:2010 [11], це документ, інформацію в якому подано у формі електронних даних і для використання якого потрібні засоби обчислювальної техніки. Ширше визначення міститься в Законі України "Про електронні документи та електронний документообіг" від 22 травня 2003 року № 851-IV [12]: це документ, інформацію в якому зафіксовано у формі електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. ЕД може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною. Відповідно до цього закону ЕД повинен мати обов'язкові дані, без яких він не може бути підставою для обліку й не матиме юридичної сили; автором електронного документа є фізична або юридична особа, яка його створила. У цьому законі також закріплено певні обмеження щодо оригінальності, зокрема електронний документ не може бути застосовано як оригінал: 1) свідоцтва про право на спадщину; 2) документа, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному оригінальному примірнику, крім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів; 3) в інших випадках, передбачених законом.

У наказі Міністерства культури і туризму України "Про затвердження Інструкції з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах" від 03.04.2007 № 22 [13] до об'єктів обліку бібліотечного фонду належать, зокрема, "електронні видання" (ЕВ), під яким розуміють електронний документ (групу електронних документів), який пройшов редакційно-видавничу обробку, призначений для розповсюдження в незмінному вигляді та має вихідні дані. У ДСТУ 7157:2010 зазначено: електронне видання — це електронний документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, має вихідні відомості та призначений для розповсюдження в незмінному вигляді. У ДСТУ 3017:2015 зафіксовано, що електронне видання — це документ, інформацію в якому подано у формі електронних даних і для використання якого потрібні засоби обчислювальної техніки [14]. Електронним аналогом друкованого видання, відповідно до ДСТУ 7157:2010 є електронне видання, що загалом відтворює відповідне друковане видання, зберігаючи розташування на сторінці тексту, ілюстрацій, посилань, приміток тощо. ЕВ може бути комбінованого — як локального, так і мережевого — використання (ДСТУ 7157:2010).

Електронне видання також може бути багатомне, багаточастинне (ДСТУ 7157:2010).

У наказі МОНмолодьспорту України "Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси" розкрито види електронних освітніх ресурсів (ЕОР) та закріплено вимоги до них, зокрема дотримання законодавства України щодо захисту авторських прав. ЕОР не потребують обов'язкового дублювання у паперовому варіанті. При їхньому розробленні можуть бути використані довільні інструментальні програмно-технічні та апаратні засоби за умов дотримання вимог щодо створення і використання об'єктів авторського права і суміжних прав, які регулює Закон України "Про авторське право і суміжні права" [15] та інші вітчизняні законодавчі акти.

У Законі України "Про електронні документи та електронний документообіг" закріплено вимоги, яких потрібно дотримуватися при зберіганні електронних документів: 1) інформація, що міститься в електронних документах, повинна бути доступною для її подальшого використання; 2) має бути забезпечена можливість відновлення електронного документа у тому форматі, в якому він був створений, відправлений або одержаний; 3) у разі наявності повинна зберігатися інформація, яка дає змогу встановити походження та призначення електронного документа, а також дату і час його відправлення чи одержання. Суб'єкти електронного документообігу повинні зберігати електронні документи на електронних носіях інформації у формі, що дає змогу перевірити їх цілісність на цих носіях. Строк зберігання електронних документів на електронних носіях інформації повинен бути не меншим від строку, встановленого законодавством для відповідних документів на папері.

У Законі України "Про обов'язковий примірник документів" [16] одним із видів документів, віднесених до обов'язкового примірника, є видання електронні. Самостійним електронним виданням є також електронне видання за наявності друкованого еквівалента (ДСТУ 7157:2010). За потреби створюється "депозитарій електронних ресурсів" — інформаційна система, що забезпечує зосередження в одному місці сучасних ЕОР з можливістю надання доступу до них через технічні засоби, зокрема в інформаційних мережах (локальних і глобальних) (Наказ МОНмолодьспорту України "Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси").

Електронний документ може бути відправлений або переданий, відтворений, одержаний, опублікований; може проводитись електронний документообіг або електронний обмін даними. Відправлення та передавання електронних документів здійснюються автором або посередником в електронній формі за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем або через відправлення електронних носіїв, на яких записано цей документ (Закон України "Про електронні документи та електронний документообіг" [17]).

Відтворення — це виготовлення одного або більше примірників твору, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер (Закон України "Про авторське право і суміжні права"). Електронний документообіг (обіг електронних документів) — сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконують із застосуванням перевірки цілісності та у разі потреби з підтвердженням факту одержання таких документів (Закон України "Про електронні документи та електронний документообіг"). Електронний документ вважається одержаним адресатом з часу надходження автором повідомлення в електронній формі від адресата про одержання цього електронного документа, якщо інше не передбачено законодавством або попередньою домовленістю між суб'єктами електронного документообігу (Закон України "Про електронні документи та електронний документообіг"). Твір вважається опублікованим (випущеним у світ), якщо він будь-яким способом повідомлений невизначеному колу осіб, у тому числі відображений у загальнодоступних електронних системах інформації (Цивільний кодекс України). Електронний обмін даними — це передача даних, структурованих згідно з погодженими і визначеними стандартами GS1 електронних повідомлень, від однієї комп'ютерної системи до іншої електронними засобами та з мінімальним втручанням людини (Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України "Про затвердження Положення про штрихове кодування товарів") [18].

Сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, зокрема й електронній, підбір і розташування складових частин якої та її впорядкування є результатом творчої праці й складові частини якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів, називають базою даних (закони України "Про авторське право і суміжні права", "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних").

Сукупність інформаційних ресурсів (електронних документів), програмних та апаратних засобів, що забезпечують доступ юридичних і фізичних осіб до інформаційних ресурсів й інформаційних послуг певного суб'єкта за унікальною адресою у мережі Інтернет, називають веб-сайтом (Розпорядження Голови Верховної Ради України "Про веб-ресурси Верховної Ради України") [19]. Веб-сайт може мати складові частини — веб-сторінки — це дані, електронна (цифрова) інформація, інші об'єкти авторського права і (або) суміжних прав тощо (Закон України "Про авторське право і суміжні права"). Власником веб-сторінки є особа, яка є володільцем облікового запису,

що використовується для розміщення веб-сторінки на веб-сайті, та яка управляє і (або) розміщує електронну (цифрову) інформацію в межах такої веб-сторінки. Власник веб-сайта не є власником веб-сторінки, якщо останній володіє обліковим записом, що дозволяє йому самостійно, незалежно від власника веб-сайта, розміщувати інформацію на веб-сторінці та управляти нею (Закон України "Про авторське право і суміжні права").

Не менш важливою категорією в контексті запропонованого дослідження є поняття "інформація" — будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (Закон України "Про інформацію" [20], Цивільний кодекс України). Інформація може бути науково-технічною — це будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (закони України "Про науково-технічну інформацію" [21], "Про інформацію").

Найприйнятніше визначення поняття "електронна бібліотека" наведено в Законі України "Про авторське право і суміжні права", в якому закріплено, що електронна (цифрова) інформація — це аудіовізуальні твори, музичні твори (з текстом або без тексту), комп'ютерні програми, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення, що знаходяться в електронній (цифровій) формі, придатній для зчитування і відтворення комп'ютером, які можуть існувати і (або) зберігатися у вигляді одного або декількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на зберігаючих пристроях комп'ютерів, серверів тощо у мережі Інтернет, а також програми (передачі) організацій мовлення, що ретранслюються з використанням мережі Інтернет.

Безумовно, створення й використання електронних бібліотек пов'язано з новими відносинами між бібліотеками, видавцями та користувачами, які потребують правового регулювання і дотримання вимог законодавства про охорону права інтелектуальної власності. Поняття "право інтелектуальної власності", різноманітні концепції права інтелектуальної власності, структура об'єктів права інтелектуальної власності вже були предметом наукової розвідки авторів [22]. Відповідно до Закону України "Про авторське право і суміжні права", порушенням авторського права, зокрема, є: вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права і (або) суміжних прав; будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав; підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління.

Висновки. Виходячи з проведеного аналізу нормативно-правових актів, зазначимо, що електронна бібліотека — це інформаційна система, що є сукупністю документів і відомостей (інформації) в електронній (цифровій) формі, які пройшли інтелектуальний відбір і зведені в бази даних, придатні для зчитування та відтворення за допомогою комп'ютерних систем, доступ до якої можливий за допомогою телекомунікаційних мереж.

Нині в бібліотечній спільноті триває активна дискусія, присвячена пошуку шляхів впровадження основних положень авторського права у практику діяльності бібліотек. Повноцінне використання бібліотечних фондів за допомогою електронних бібліотек як частини інформаційного ресурсу України можливе лише за умови дотримання норм чинної законодавчої бази.

Список використаної літератури

1. *Іванова М.* Електронна бібліотека як форма збереження ретроспективного юридичного ресурсу НЮБ НБУВ / М. Іванова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — 2013. — Вип. 36. — С. 259—272. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nrbuimviv_2013_36_26. — Назва з екрана.
2. *Онищенко О.* Бібліотека і "цифрове" покоління: нова ситуація — нові форми роботи / О. Онищенко // Бібліотечний вісник. — 2016. — № 5. — С. 3—6. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2016_5_3. — Назва з екрана.
3. *Гранчак Т.* Соціокультурний дискурс національних бібліотек України як інструмент формування національної пам'яті / Т. Гранчак // Бібліотечний вісник. — 2016. — № 6. — С. 7—14. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2016_6_4. — Назва з екрана.
4. *Дубровіна Л.* Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / Л. Дубровіна, Г. Ковальчук // Бібліотечний вісник. — 2016. — № 1. — С. 3—11. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2016_1_3. — Назва з екрана.
5. *Попик В.* Створення фундаментальної електронної бібліотеки "Україніка" як складник формування національного гуманітарного інформаційного простору / В. Попик // Бібліотечний вісник. — 2014. — № 6. — С. 3—7. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2014_6_3. — Назва з екрана.
6. *Про бібліотеки і бібліотечну справу* : закон України від 27 січня 1995 року № 32/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 7. — Ст. 45.
7. *Іванов Ю. Ф.* Право інтелектуальної власності : термінологічний словник // Ю. Ф. Іванов, О. В. Куриліна, М. В. Іванова. — Київ : Освіта України, 2017. — 284 с.
8. *Інформація і документація. Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять* : ДСТУ 5034:2008. — [Чинний від 2009—01—01]. — Київ : Держспоживстандарт України, 2009. — 41 с. (Національний стандарт України).
9. *Інформація та документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять* : ДСТУ 7448:2013. — [Чинний від 2014—07—01]. — Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. — 41 с. (Національний стандарт України).
10. *Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси* : наказ МОНмолодьспорту України від 01.10.2012 № 1060 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 80. — С. 61. — Ст. 3231.
11. *Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості* : ДСТУ 7157:2010. — [Чинний від 2010—03—11]. — Київ : Держспоживстандарт України, 2010. — 20 с. (Національний стандарт України).
12. *Про електронні документи та електронний документообіг* : закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 36. — Ст. 275.
13. *Про затвердження Інструкції з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах* : наказ Міністерства культури і туризму України від 03.04.2007 № 22 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 23 травня 2007 р. за № 530/13797) // Офіційний вісник України. — 2007. — № 38. — С. 157. — Ст. 1534.
14. *Інформація та документація. Видання основні види. Терміни та визначення понять* : ДСТУ 3017:2015. — [Чинний від 2016—07—01]. — Київ : ДП "УкрНДНЦ", 2016. — 28 с. — (Національний стандарт України).
15. *Про авторське право і суміжні права* : закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII (в редакції Закону № 2627-III від 11.07.2001) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 43. — Ст. 214.
16. *Про обов'язковий примірник документів* : закон України від 9 квітня 1999 року № 595-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 22—23. — Ст. 199.
17. *Про електронні документи та електронний документообіг* : закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 36. — Ст. 275.
18. *Про затвердження Положення про штрихове кодування товарів* : наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України 20.08.2002 № 255 (у редакції наказу Міністерства економіки України від 25.10.2007 № 355 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 37. — С. 218. — Ст. 1757.
19. *Про веб-ресурси Верховної Ради України* : розпорядження Голови Верховної Ради України від 19.05.2015 № 699. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/699/15-%D1%80%D0%B3>. — Назва з екрана.
20. *Про інформацію* : закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.
21. *Про науково-технічну інформацію* : закон України від 25 червня 1993 року № 3322-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 33. — Ст. 345.
22. *Іванова М.* "Право інтелектуальної власності" як важлива категорія в діяльності сучасних бібліотек / М. Іванова // Вісник Книжкової палати. — 2017. — № 10. — С. 18—23.

Изучена терминология, которая тесно связана с научной категорией "электронная библиотека"; выяснено, что отсутствие законодательного определения этого термина может приводить к злоупотреблениям в сфере охраны интеллектуальной собственности в деятельности библиотек.

Terminology which is closely related to the scientific category "electronic library" is studied it is noted that there is no legislative definition of the "electronic library", which can lead to abuse of intellectual property in the activities of libraries.

Надійшла до редакції 21 грудня 2017 року